

Eszztétikum-etikum-logikum örvényszerű mozgása – Szabó Lajos spekulatív grafikájáról

Surányi László

Szabó Lajos (1902-1967) az ebneri-rosenzweigi nyelvtudatos dialogikus gondolkodás radikális igenlése mellett olyan eredeti módon tágította ennek horizontját, hogy azt a magyar filozófiai diszkurzus máig képtelen befogadni.¹ Külön kérdőjelet jelent, hogy élete utolsó periódusában az őt ismerők legnagyobb meglepetésére rajzolni kezdett, '56-os emigrálása után pedig egyértelműen a rajzolás kerül alkotói léte középpontjába. Szabó Lajos teoretikus, mozgalmi és személyes tevékenységének tengelyében mindvégig, mint erre Tábor Ádám is rámutat², az *egységes értékelés követelménye* áll, a Tábor Bélával közösen írt 1936-os *Vádirat a szellem ellen* füzettől kezdve (lajosszabo.com/vadirat.htm) az 1947-es *Értékelméleti előadásokon* át a *Teocentrikus logika* csak posztumusz megjelent jegyzetanyagáig.³ Sok félreértéshez vezet, ha nem tisztázzuk, hogy mit jelent az egységes értékelés. Egyformán hangsúlyos, hogy *egységes* és hogy *értékelés*. *Értékelni* csak az tud, aki mélységében és tágasságában érzékennyé válik az iránt és annak forrása iránt, amit értékel. Az *egységes* pedig *logikai, etikai és esztétikai értékelés egységét* is jelenti. Ahogy egyik értékelméleti előadásában fogalmaz: „semmilyen konkrét érték megközelítése nem történhet másképpen, mint az esztétikum, etikum és logikum belső törvényszerű összefüggéseinek kikutatásával, olyan összefüggések kutatásával, amelyek a reális különbséget a három mozzanat közt önkényesen nem mossák el” (*TÉT*, 219.).

Vajon hogyan van jelen ez a követelmény életművének művészi fázisában? „*Magyarázni valamit úgy lehet, hogy egy szélesebb sorra, gazdagabb ritmusra vagy kontinuumra kottázom le*” (TL2), és ez a szélesebb sor Szabó rajzai esetében is az egységes értékelés. De miért gazdagabb *ritmus*? Másrészt Szabó rajzai *művészi* alkotások, egy művészi alkotással való találkozás közvetlen élményében pedig a leghangosabb szólamot az *esztétikai mozzanat* viszi. Szabó *Az esztétikum szerepéről a létezésben* címen tartott előadásában (*TÉT*, 245-248.) azonban hangsúlyozza, hogy az esztétikai az „élményeinkben nem választható el az etikai és logikai mozzanatoktól”, mert „az ember logikum, etikum és esztétikum egysége; ez teszi emberré”. Nem külön-külön esztétikai, etikai és logikai értékelés: „*Esztétikum-etikum-logikum hármassága szakrális, örvényszerű mozgásban*” van, ettől van a gazdagabb sornak *ritmusa*. Minden lényeges mozdulat, jelzés értékét az jelöli ki, amilyen szervesen és tagoltan, tehát amilyen ritmusban, vagy rossz esetben a mozgás ritmusát *meztörve* rajzolja ki ezt a mozgást. Szabó Lajos rajzain is ezt a ritmust keressük. Értelmezésük közelebb vihet ahhoz, hogyan jelentkezik ez az örvényszerű mozgás a művészetben.

Az egységes logikai-etikai-esztétikai értékelés abban az értelemben is szélesebb sor, hogy a művészi élmény az esztétikai élménynek csak egyik formája: „A művészi és nem-művészi esztétikai élmény megkülönböztetése szükséges, de ha elszakítjuk őket egymástól, egyik sem lesz meghatározható.” És „az esztétikai mozzanat meghatározása nélkül az etikum és a logikum sem precizírozható.” (*TÉT*, 246.) Előbb tehát ennek a tágabb értelemben vett esztétikai – és ugyanígy a tágabb értelemben vett etikai – motívumnak a szerepe a kérdés. Ha „maga az esztétikai motívum sem lehet meg az etikai motívum jelenléte nélkül”, másrészt „az etikai akarat-erőfeszítésnek is nélkülözhetetlen eleme az esztétikum”, akkor elemzendő a két motívum specifikuma és egységük. Szabó tehát így folytatja gondolatmenetét:

¹ Szabó Lajosról lásd Tábor Béla, *Szabó Lajosról* in uő, *Személyiség és logosz* (a továbbiakban *Szél*), Balassi, Budapest, 2003, 27-74. Honlapja: <http://lajosszabo.com/SZL/indexSZL.html>

² Tábor Ádám, *Az egységes értékelésért, Szabó Lajos szellemi-mozgalmi életútja a világháború előtt*, in *Élet és irodalom*, 2019. február 22. 13.

³ Szabó Lajos, *Tény és titok* (továbbiakban *TÉT*), medium, Veszprém, 1999, 201-223, különösen 203sk.; 142-155. Utóbbi *A hit logikája - Teocentrikus logika* második füzetűl szánt szöveganyag, amelynek megszerkesztése abbamaradt, minthogy '49 után kiadásuk elképzelhetetlenné vált. Erre a továbbiakban TL2-ként hivatkozom. Jegyzetekkel lásd http://lajosszabo.com/SZL/TL_2.pdf

Esz­té­ti­ka: nyu­galom, etika: ak­ti­vi­tás. Az ak­ra­ti mo­zdu­latot egy me­ga­dott szem­pont, ill. kö­vetel­mé­ny szer­int teszem. A sa­ját szem­pont: szemé­ly. Freud: az ak­ra­ti mo­zdu­latok va­lami „Über­Ich” szem­pont­jából (barát, re­formá­tor, fele­ség, belső szem­pont) tör­te­nek. Úgy érzem jól ma­gam, ha be­tol­to­m ezt az adott szem­pontot, ha meg­fe­lelek neki, ha ennek a szem­pont­nak a pro­jek­ció­já­vá válok. A *nyu­galom, az erő­vel tá­plál­kozás az a ta­laj, amiből ki­in­dulva az erő­feszítés le­het­se­ges.*” (TÉT, 183.)

A nyu­galom mo­z­za­na­tá­nak ele­m­zé­se­tét fo­ly­ta­tvá ké­szőbb a csendről és a csend­kö­vetel­mé­nyről be­szél:

„A szemé­ly élő, tá­pláló hát­tere a *csend*, mint ahogyan a szó reális hát­tere is. [...] A *csend* min­tegy ab­szolút kö­vetel­mé­ny, az ar­chi­tektúrá­ról me­gha­tá­rozó mo­z­za­nat. Ho­gy mi­lyen a csend­kö­vetel­mé­ny, ez a mo­z­ga­tó po­sztu­látuma a legszé­le­sebb ér­te­lemben vett tá­jé­pítés­zet­nek. Mi­lyen a csend­kö­vetel­mé­ny ere­je és re­a­li­zálódó ta­go­ltsága: ebből szá­r­ma­zik a kul­túra, a kö­zö­se­g, vagy a társadalom szer­ke­zete. Azt ha­tá­rozza meg, ho­gy men­nyiben kö­zö­se­g és men­nyiben társadalom? [...] Ez a kon­krét csend az un­iver­zá­lis, gömbsugár­szerű mi­kro­szkóp, vagy te­le­szkóp, amelyik a va­lóság erő­vo­na­lait szer­ke­zete­ben fel­fogja és ezért belső ere­jét a csend cen­truma ha­tá­rozza meg.” (TÉT, 404.)

Idézi a neognoz­ti­kus Kepes Ferencet: ha az ala­cso­nyabb di­men­zió­jú, de kö­zelre nagy erő­vel ha­tó en­er­giák „nem ala­kulnak át a csend csonthé­jává, akkor túl­harsogják az átha­tó csendet.” És így teszi fel a kér­dést: „A meg­fe­lelő kö­zö­se­g-társadalom mi­lyen csonthé­jas vé­del­met tud adni ennek az or­ga­ni­kus csendér­zé­kenység­nek? Na­gyon fi­nom, na­gyon ér­zé­keny műs­ze­rek­nek na­gyon szilárd szer­ke­zet szük­se­ges.” (uo. 405-6.)

Szabó Lajos gömbszerűen szét- és befelé sugárzó ér­zé­kenysége ilyen fi­nom „műs­zer” volt, s ta­lán, bár a gond­vi­se­lés titkaiba nehéz be­le­látni – „Várni, nem elvárni”, mon­da­ta ma­gá­nak Aus­chwitz bor­zalmai kö­zött –, a túl­élést annak is kö­szön­hette, ho­gy ér­zé­kenységének meg­volt ez a leg­durvább en­er­giákat is csonthé­jára transz­formáló ere­je.

És Aus­chwitz poklá­ból sza­ba­dulva ez a ku­ta­tó ér­zé­kenység ha­tal­mas teo­re­ti­kus ak­ti­vi­tás­ban tört utat ma­gá­nak: a *Csütörtöki be­szél­ge­te­sek* (résztvevők rajta kívül: Hamvas Béla, Kemény Katalin, Tábor Béla és Mándy Ste­fánia), publi­ká­ciók, az ér­te­kel­mé­letről, nyelv­ma­te­zisz­ról, indiai ha­gyo­má­ny­ról, a föld­fe­letti és a sze­le­mi 19. szá­za­dról (Nietzschéről, Dosztojevskijről, Kierkegaardról), a dia­lo­gi­kus gond­lo­ko­dó­król évekig het­inél is sűrűbb ren­dsze­resség­gel tartott elő­adások fé­m­jel­zik ezt a teo­re­ti­kus ta­lán legerősebb idő­szakát. Ezért is lep meg mindenkit, ho­gy ötvenes éve­i ele­jén rajzolni kezd, és egyre inkább rajzmű­vészként azonosítja ma­gát. Rajzmű­vészként, de spe­ku­la­tív rajzmű­vészként. Rajzait néha Zen-meditációkhoz is ha­son­lítja. Otthonosan érzi ma­gát az indiai ha­gyo­má­nyban, nem ín­yencként kó­stol­gatja-sze­mez­geti, de leg­végső igenje a krisz­ti­a­ni­zmu­sé.

Amikor – Kotányi Attila építészhallgató kérésére – a csend­ar­chi­tektúrá­ról szóló gondolatmenetét ki­bon­tvá a csend­kri­te­ri­umot a „legszé­le­sebb ér­te­lemben vett tá­jé­pítés­zet” kri­te­ri­umaként írja le, ez a keleti tá­jé­pítés­zet képét idézi fel. De a csend a háttér, amelyből *a szó és a szót mon­dó szemé­ly elő­lép:* „A szemé­ly élő, tá­pláló hát­tere a *csend*, mint ahogyan a szó reális hát­tere is.⁴ Ez adja a szemé­ly meg­je­le­né­se­nek ün­ne­pi hát­terét.” A meg­je­le­nés, a je­le­né­let, a szemé­lyes lét kockázatának vállalása, a csendből elő­lépés és a szó igen­lése már a szemé­lyes is­te­ni­hit hangsúlyát je­le­nti. „Vagyok, aki vagyok.” Ezért is vá­lasz­thatta a 2011-es ki­ál­lítás címéül Horváth Ágnes a *Lélek­je­le­né­let-képek* címet.⁵

„A 'Lélek­je­le­né­let'-kife­je­zés ös­szefo­glalja eddigi gondolatmenetünket, ez fejezi ki a spontán kon­cen­trá­ció­t. Ez teszi lehetővé a földön és hídon járást. Lélek-je­le­né­let: három po­szt­me­ta­fi­zi­ka­i kife­je­zés. *Jelen* és örök­ké­va­lóság. A *lét* szintén erre utal. *Lélek*, re­in­kar­ná­ció, szemé­lyiség. El­vé­gzendő a to­vá­bbi je­le­né­te­sek feltá­rá­sa.” (TÉT, 184.)

⁴ „A nyelv meg­ér­te­se a szó­beli kife­je­zés csenddel való ta­go­lásán ala­p­szik, vagyis azon, ho­gy az időben szét­terült nyelvi kife­je­zés korábbi szakaszai szervesülnek bennem és így em­lék­szem rájuk, így kapom meg az ös­szefü­gés­te­st.” Tábor Béla, kézirat.

⁵ A ki­ál­lítás a 2B galériában volt, Horváth Ágnes, Szendrői Balázs és Böröcz László ren­de­zte.

A rajzok is ezt a feltárást szolgálják? Igen: ellentéteken és ellentmondásokon keresztül.

Nem véletlen, hogy több kiállításán is axiomatikus tömörségű spekulatív szövegek ellenpontoszták az intenzív vonalrajzokat.⁶ Egy művészi galériában olvashattuk tehát, hogy Szabó Lajos a művészetet „aion-karakterű perverziónak” nevezi, mert az „a rózsák igenlésén keresztül a láncok igenlése. Ha nem foglalunk állást az abszolút és autonóm művészettel szemben, akkor nem tudjuk tartani többi kritikai pozíciókat. – Az élet irrealitása és a művészet szürrealitása; a kellő távolság ettől a két egymást tápláló és feltételező, aeonunkban érvényes speciestől. A művészetet sem feltétlenül, hanem feltételek között értékeljük pozitívan.” (TÉT, 259.)

„Feltételek között értékeljük pozitívan”: feloldja-e ez az „aion-karakterű perverzió” megfogalmazásában rejlő ellentmondást? Nem ítéljük-e érzékenységünket gúzsba kötött táncra, ha a művészet értékelését feltételek közé zárjuk? Mi ez a feltétel? Mi a mérték, ami alapján az autonóm-szürrealis művészetet Szabó perverziónak nevezi? „Az alkotó személy legszemélyesebb pontja”, centruma, „örökkévalósága”, amelyen keresztül visszakeres társaihoz, „itt ér céljához”. Ez a centrum a lelkiismeret, *mint élő indítás*. „Az, amelyikről Ady is tud. Az emberi szellem alapfunkciójáról van szó, akár Kierkegaard, akár Nietzsche 'intellektuális lelkiismereténél', és ehhez közelítünk, ha líráról van szó. Minden alkotás legbensőbb indítása, az emberi lélek legbenső mozdulása (Fülep Lajos), ahol zene, líra és ima még nem váltak széjjel! A lelkiismeret így: teremtő vágy és lírai igény.” (Biblia és romantika, TÉT, 108.) Nem a művészi igény kizárásáról, hanem forrásáról van szó. Akkor értékelünk pozitívan egy művészi alkotást, ha az nem engedi ezt a teremtő vágyat gúzsba kötni, ha a lírai igény felszabadításáért folyó, a teremtő vágy és az azt gúzsba kötő erők közötti harcot önti formába. Nem az esztétikai mozzanat leértékeléséről van szó, hiszen az „esztétikai mozzanat élményeinkben nem választható el az etikai és logikai mozzanatoktól.”

A lelkiismeret a forrás, „ahol zene, [kép], líra és ima még nem váltak széjjel!” De mi a helyzet, amikor zene, líra, kép, ima *külön* jelenik meg – ahogyan kép és teoretikus tisztaságú szó a Szabó Lajos kiállításán is külön jelenik meg? Ez is a csendből való előlépéshez tartozik? Az individualizálódással a centrifugális erőknek való kitettség kockázata? „Hogy mi válik jellé, az érzékenységünk nívójától függ”, mondja Szabó Lajos a jelelméleti előadásai egy pontján (TÉT, 400.). Csak érzékenységünkre támaszkodva dönthetjük el, hogy a *külön* megjelenő jelek abban a pillanatban fogantak-e, ahol még egy teremtő vágy és lírai igény, és ezt fejezik ki a maguk rejtve megjelenítő módján? Ez így szükségszerű: a jelben testet öltő érzékenységre – és nem a puszta jelre – csak érzékenységünk rezonálhat. Az értékelés feltétele itt is: érzékennyé válni a jelben megjelenő érzékenységre és forrására.

Tehát művészetet magyarázni nem lehet? Nem lehet, ha magyarázaton azt értjük, hogy a magyarázandót egy gyengébb érzékenységnívójú, „közérthetőbb” nyelvre „fordítjuk” le. „Magyarázni valamit úgy lehet, hogy egy szélesebb sorra, gazdagabb ritmusra vagy kontinuumra kottázom le. Ez a nyelv, az élő szó, a személy.” Végző soron: a növekvő lélek. A világot megismerő, a világból és a „szupramondánból”, Istenből táplálkozó személy. (TL2) Itt is a *személy* és a *szó* áll a középpontban – a *képekkel* elénk táruló ellentmondást ez még nem oldja fel. Nyelv, jel és matézis elemzései már közelebb vihetnek hozzá. „A jelet, képet, hasonlatot, arányt, funkciót csak akkor tudom használni, ha a szubjektív, közvetlen tapasztalásból, az érzékenységből való kikristályosodásuk pillanatában tudom őket megragadni.” Ez már közvetlenül vonatkozik Szabó rajzaira is. Csak akkor tudom önmegismerésre, önébredésre használni őket, ha *arányrendszerüket* „az érzékenységből való kikristályosodásuk pillanatában tudom megragadni” (TÉT, 290.). Másrészt „erő kell ahhoz, hogy egy pálcát kettéoszjak,

⁶ Így volt ez már az első magyarországi kiállításán is 1980-ban, amelyet Bíró Dániel és Kocsis Botond rendezett. Az ott szerepelt válogatást Szabó jelelméleti előadásaiából munkatársa, Tábor Béla állította össze: http://lajosszabo.com/images_pres/szabo_lajos_jelelmelet.pdf, a válogatás a későbbi kiállításokon is megjelent. A 2011-es, 2B-ben tartott kiállításán több más válogatás is szerepelt, a fenti idézet mellett például a még idézendő esztétikai előadásokból. Ugyanígy a 2013-as, a Rényi Alfréd Matematikai Intézetben, a szintén találó, *Metszéspont: Szabó Lajos* címen tartott szimpóziumon és kiállításán is (előbbit Abért Miklós és Cziegler István, utóbbit Horváth Ágnes rendezte). <http://www.lajosszabo.com/szimpozium.htm>

de ahhoz is, hogy egy absztrakt vonalat osszak ketté: szellemi erő kell hozzá. Csak konkrét erővel és konkrét irántudattal oszthatok ketté egy geometriai vonalat.” Ezt ugyan nyelvmatematikai téziseiben fogalmazta meg, de vonalrajzai – és általában minden rajzművészeti alkotás – értékelésére is érvényes. Mint ahogy ez is: „A pont és a vonal nem absztrakciók, hanem értelmi-akarati-érzelmi realitások: akciók, produkciók, művek.” (TL2) Milyen értelmi-akarati-érzelmi realitásokról van tehát szó Szabó vonalrajzainál?

Megpróbálhatjuk első, német nyelvű, „Spiel und Ernst” című írásából indulva visszakövetni a rajzokat „az érzékenységből való kikristályosodásuk pillanatáig”. Itt ezt írja a dialektikáról, ami munkatársa és barátja, Tábor Béla szerint Szabó spekulatív ősélménye volt:

Van benne valami változtathatatlan és lavinaszerű. Valami örvényszerű, valami az örök keletkezés és elmúlás anyjától örökölt eruptív spirál-mozdulatokból. [...] Felfedezi az anyag mélyén a nyomait és csiráit annak, ami élő, logosz-szerű, tehát aktív. Felfedezi, végigkíséri pályájukon, megőrzi és feloldja őket önmagában.” (SzéL, 61.)

Ebből a gondolatból bomlik ki *előbb* Szabó egész spekulatív gondolkodása, miközben megdőbentően közvetlen analógiát mutatnak vele a jó 25-30 évvel később kibontakozó rajzok.

Rajzain is jól látható ez az aktív mozdulat, az „osztó magatartás” – „az Isten képére teremtett ember-nél ember-mivoltából adódik a végtelen osztás lehetősége, a végtelen aktivitás”⁷ –, „a cselekvő, bontó aktivitás”, amely a koncentrációt és a belőle előtörő hatást egyaránt magában foglalja. A fehér papír – a csend képzőművészeti megfelelője – mint teljesség, és mint felhasítandó háttér, koncentráció, amiből előtör a vonal, amely fentre és lentre oszt/tagol. Ez lehet a felkiáltó jel, az „ős-rajz”⁸ értelme.

Amikor Szabó évtizeddel későbbi jejelemzése során ezt mondja: „A vonal nem a síkon, nem mint az egységes hasadása, hanem mint önmagában lévő dolog: a pusztaság létezés fikciója” (TÉT, 241.), mintha csak saját vonalrajzait „alapozná meg”. Az ő vonalrajza ennek a pusztaság létezésnek a valósággal telített tagadása. „Egy döntő gondolatot nem lehet ugyanúgy exponálni, mint bármi mást [...] Ha korunk átka éppen az 'egy bizonyos fokig', ha korunk bizonyos fokig mindenbe behatol, s éppen ez a betegsége, akkor először is arra kell vigyázni, hogy amennyire lehetséges, ebbe az ügybe ne tudjon bizonyos fokig behatolni, mert ezzel mindent tönkretenne. Nem, a döntő gondolatot másképp kell exponálni, mint a többi gondolatot” írja Kierkegaard a *Pillanat* címen kiadott füzetek bevezetőjében. Az ehhez szükséges koncentrátságot egyenesen a zsákmányára támadó vadállattal hasonlítja össze. „Először csend [vö. csendkövetelmény; SL], a legcsendesebb napon sem ilyen mozdulatlan a csend, csak vihar előtt: aztán kitör.” Amit Kierkegaard – és vele együtt Szabó Lajos is – támad, a „bizonyos fokig” ott, ahol az egyetemes vallási, világnézeti, társadalmi-közösségi, etikai (és esztétikai) kérdések teljes személyes elköteleződést követelnének, vagyis a semlegesség udvarias, tehát letagadott formája. Innen a rajzok aktív-etikai mozdulatának koncentrált indulatisága is.⁹

De van egy ezt ellenpontosító, tágasságot, teret átölelő mozdulat is. Idézett, az esztétikumnak a létezésben betöltött szerepéről szóló előadásában (részletei a kiállításon is olvashatók voltak), ahol az etikumot „a cselekvő, bontó aktivitásként” jellemzi, az esztétikumot „a befogadó és átfogó passzivitásként” (tehát egyfajta aktív passzivitásként) írja le.¹⁰ Ennek értelmében ezt a másik mozdulatot az esztétikai mozdulatnak nevezhetjük. Már a fent és lent teremtése is magában foglalja a tér teremté-

⁷ *Ennek határai:*

- meddig van kívánságom és erőm osztani?

- ennek nincs sem mennyiségi sem kvalitatív határa az ősmisztériumig.” (TL2)

⁸ Szabó Lajos rajzainak „őse” az olvasás során a könyvek margójára rajzolt felkiáltójel, amelyek egyre bonyolultabb kanyarulatokat vesznek, egyre inkább rajzok lesznek. Szendrői Balázs hívja fel a figyelmet arra, hogy időrendileg a felkiáltójelre emlékeztető rajzok későbbiek, mintha egy letisztulási folyamat eredményei volnának.

⁹ „Bizonyos fokig” = éppen annyira, hogy „a gazdaságcentrikusan közvéleménnyé kocsonyásodott középszerrel” szemben még egyéniségnek érezhessem magamat.

¹⁰ És a „logikum: a váltópont a kettő között; hűvös és forró. Innen ered viszonylagos semlegessége. Az etikum és esztétikum: elmozdulások; a logikum az átmeneti, az egyensúly-mozzanat.” (TÉT, 246.)

sét. A másik alapmozdulat tehát az átölelő, a teret, tágasságot magába fogadó mozdulat. Az aktív, tágító vonal egyrészt teret, tágasságot teremt, de át is öleli és magába is vonja ezt a teret. Megküzdve negatív ellenlábásával: a bezárulás, a spirálszerű tágulásnak ellenszegülő, beszűkülő örvénnyel. Nyilvánvaló mind az aktív, mind a befogadó mozdulat erotikus töltése. Tér, erősz és szabadság Szabó Lajosnál gazdagon tagolva tárgyalt összefüggésénél vagyunk. „A nyelv: logosz és indulat (az egy és a sok szférája!) egymásra hatásából fakad”, írja Tábor Béla. „Erotikus aktus önmagunkban is, nemcsak a dialógusban. Egy maszkulin és egy feminin elem egyesülése.”¹¹ A nyelvi-erotikus aktust érezzük Szabó Lajos rajzain is. De azon belül az indulati elem nagyobb hangsúlyát is.

Kétségtelen, hogy mint Tábor Ádám fogalmazott, „Szabó Lajosnál a rajzolás és a rajz követhetően léte magjából 'legszemélyesebb pontjából', minden formáló erő forrásából nő ki”. Vagy mondhatnánk: tör ki, robban ki. „Először csend, a legcsendesebb napon sem ilyen mozdulatlan a csend, csak vihar előtt: aztán kitör.” Szabó Lajos vonala magában hordja a kutató aktivitást, de az indulati töltés és a formáló erő mégis közelebb van egymáshoz, viszonyuk tagolatlanabb, mint szövegeiben. Nem véletlenül vetődik fel újra meg újra az egyenrangúság kérdése a Szabó Lajossal foglalkozók körében¹²; vagy inkább úgy kellene mondani: azok körében, akiket foglalkoztat Szabó Lajos életműve. Abszolút elismerve Szabó Lajos grafikáinak tisztaságát és erejét – Szabó Lajos szerint aki tiszta, de gyenge, az valójában nem tiszta, és aki erős, de nem tiszta, az valójában nem erős, ez talán a szellem, a szellemi tekintély egy meghatározása is lehetne –, tehát elismerve e grafikák tisztaságát és erejét, vajon egyenrangú-e Szabó Lajos grafikai munkássága a szóban kifejtett spekulatív tanításával? Nincs-e törés a kettő között? Vagy épp a rajznak van primátusa?¹³

Először is: a kérdésre nem tudok addig válaszolni, amíg nem értem meg, miért volt szüksége Szabó Lajosnak erre a művészi kifejezési formára. Szabó Lajos rajzait korábbi felvevő közegében nagyrészt értetlenség fogadta. Szoros barátság fűzte az Európai Iskola sok művészehez, de rajzait legtöbbször lényegében önkényes kiruccanásnak tartotta egy olyan területre, amelyhez nem ért. A nagyszerű – és első – magyar szürrealista szobrásztól, Jakovits Józseftől például, akivel addig nagyon jóban volt, annak durván elutasító álláspontja miatt hidegült el. De páran, pl. Veszelszky Béla, Fekete-Nagy Béla – csakúgy, mint Tábor Béla és Hamvas Béla – erősnek érezték ezt a művészetet. Vajda Júlia pedig nem volt hajlandó elfogadni, hogy Szabó Lajos egy ilyen fontos lépést önkényesen tett volna meg, és azt nézte, hol szólítja őt meg Szabó Lajos grafikai nyelve.

Én sem gondolom, hogy önkényes lépés lett volna. A rajzok meg- vagy inkább felszólító ereje is az ellenkezőjéről győz meg. Mégis van ebben valami testet öltött rejtély nekem, aki a szövegei felől, azokat valamelyest már belakva érkezem a rajzaihoz. Mintha a szó nála megismert megszólító erejét a visszajáráról látnám. Hatásuk komplementere annak, ahogyan a nyelvmatézis előadásai hatottak rám, amikor matematikusként érkeztem hozzájuk. Akkor azzal kellett megküzdennem, hogy az általam ismert (szak)matematika a visszája Szabó Lajos nyelvmatézisének, hogy a matematika alapkérdéseit és a rá adott válaszokat, kérdés és válasz találkozását is vissza kell követni az érzékenységből kikristályosodásuk pillanatáig. Csak onnan nyerik el (vissza) valódi értelmüket, „*ahol zene, líra és ima még nem váltak széjjel!*” „Kicsi, nagy, hasonló, különböző lefordítandó az érzékenység nyelvére: öröm, szenvedés és üdv korrelációjára.” (TL2)

A rajz nem deus ex machina volt Szabó Lajosnál. Szervesen illeszkedett szellemi pályájába, ennyiben semmiképp nem volt önkényes lépés a „grafikai váltás”. Fiatalon részt vett Kassák Munka-körében,

¹¹ Tábor Béla, kézirat. Mándy Stefánia is „gondolat és indulat sajátos ötvözeteinek” látja Szabó Lajos rajzait. „Egyetlen lendületből kipattanó ábrák, amelyek szó helyett írásban, mégpedig jelképirásban fejezik ki alkotójuk kozmologikus gondolatvilágát. Ennek lényege szerint: 'Minden létező jel!'. Szabó Lajos egész életével lelkesítette át ezt a jelet. Sugárzó személyiséggel, szavaival, írásaival, rajzaival.” Mándy Stefánia, *Szabó Lajost megérteni*, http://lajosszabo.com/SZL/MST_SzLrol.pdf

¹² A 2011-es kiállításon két matematikus, Abért Miklós és Hegedüs Pál vetette fel újra a kérdést, a kibontakozó vitával mintegy előkészítve a 2013-as szümpóziót és kiállítást. <http://www.lajosszabo.com/szimpozium.htm>

¹³ A következők részben a 2011-es kiállításon elhangzottaknak felidézése. Minden felidézés, emlékezés, ha eleven emlékezés, egyben továbbszövése is annak, amire emlékezik.

ami a magyar avantgárd művészek gyülekező helye volt, képzőművészet, irodalom, szellemi és politikai mozgalom egyszerre. Szoros affinitást érzett Vajda Lajossal¹⁴. Jelelméletének egyik sarokpontja létezés és jelzés relativitása. „A jel létezés jele, a létezés jelzés, a jel létező, a létező jel, a létezés jelzés létezése, a jelzés létezése jelzés – a létezők egymás számára jelzők.”¹⁵ Tábor Béla emléke szerint az ezt szemléltető természeti képet, hogy „ami keményebben karcol, az hagy nyomot”, már első, korai megfogalmazásakor olyan kézmozdulattal kíséerte, amelyben utólag visszanezve már benne rejtett a grafikákat létrehozó mozdulata. És persze harmadikként hozzávehetjük a „rajzos” oldaljegyzeteit.

Ezzel még nem mondtam semmit arról, miért lehetett belső szüksége Szabó Lajosnak a „grafikai váltásra”. Márpedig ennek megértése közelebb vezethet a művészet pneumatológiai szerepének a megértéséhez is. A II. világháború az ellenforradalmi erők soha nem látott szervezettségű pusztítása volt. A háború utáni éveket a kitörő szabadságérzet jellemezte. És a tudat, hogy a keletkezett világnézeti vákuum nem tölthető be eklektikus teória dirib-darabokkal, mert azokat előbb-utóbb elnyeli a vákuum, a semlegesség, ennek minden formája ellen csak akkor lehet egyszerre eredményesen harcolni, ha „teizmus és ateizmus roppant erőinek kereszteződését” (Szabó megfogalmazása) sikerül a szellemi élet egész területén középpontba állítani. Ez volt az indítéka-alapja a Fülep Lajossal folytatott beszélgetéseknek, a *Csütörtöki beszélgetéseknek*, a *Szemináriumi előadásoknak*¹⁶, az Európai Iskolának. Mind hatalmas energiával indult. A '45-'48 közötti időszak volt Szabó Lajos publikációs periódusa is. Szabó egész életformájára jellemző volt a „kifele mozgékonyosság”, a felvevő közeg keresése. Ez azonban egyre inkább szűkült. Először a Csütörtöki beszélgetéssorozat bomlott fel. A szemináriumok kezdetben nagy hallgatósága is hamar elapadt. A két kitartó tag közül Kotányit életveszélyes betegség támadta meg. Az előadásai, majd – Kotányi Attila kiesése után – Kunszttal folytatott kétszemélyes beszélgetései alapján Kunszt által elkészített tudományelméleti tanulmányt alighanem kudarcnak és értetlenségnek élte meg. Ez Kunsztot is eltávolította tőle, és amikor Szabó Lajos megpróbált e tanulmány alapján két tudóssal, apámmal, Surányi Jánossal és Bíró Endrével beszélgetni a témáról, ez a beszélgetés is hamar elvékonyodott. Közben megtörtént a teljes sztálinista hatalomátvétel, ami szabadságot és életet fenyegető gyanakodással nézett minden komolyabb találkozási, beszélgetési formára még privát szinten is. A diktatúra megbénította épp csak elindult publikációs korszakát is.

Ha ehhez hozzávesszük Auschwitz utóhatását, felesége '46-os halálát, anyja súlyos betegségét és halálát, akkor előttünk van jó néhány szála annak, ami sorssá „csomósodott”, és olyan erővel tört rá, hogy annak démóniáját kibontani, a benne örvénylő indulati-érzelmi hullámzást *közvetlenül* átvilágítani még nem tudta. A *lélek csomóinak kioldása* a gyógyulás, a szellemi és lelki erők közötti akadálytalan erő-áramlás (az egység) újra megtalálásának útja: a 13. századi Ábrahám Abulafiától, a „prófétai kabbala” megalapítójától származó kép is rávilágít a Szabó Lajos-i vonalrajzok genezisére.¹⁷ A sors és a belső örvények átvilágítása nem egyenes út, lásd a Tábor Béla-i bon mot-t: „két pont között a leg-rövidebb tévút az egyenes”. A csomó kioldásának, a sors és a bennünk levő daimón átvilágításának „megkerülhetetlen kerülő úthoz” tartozik a művészi kifejezés. Hogy ennél több-e, az csak útközben derül ki, az alkotó szellemi erejének függvénye.

Kotányi Attilával az ötvenes években is folytak az intenzív beszélgetések (ezeket fia, Kristóf digitalizálta és adta ki). Erre mindkettőjüknek nagy szüksége volt, és nyilván Szabónak is öröme telt bennük. Egy

¹⁴ Kapcsolatuk dokumentumait, melyek közül több – csakúgy, mint Vajda montázsja Szabó fényképével – a kiállításon is szerepelt, lásd itt: http://lajosszabo.com/SZL/Szabo_Vajda_kapcsolat.pdf

¹⁵ http://lajosszabo.com/images_pres/szabo_lajos_jelelmelet.pdf

¹⁶ A *Csütörtöki beszélgetések* jegyzetanyaga egyelőre csak töredékesen hozzáférhető: <http://lajosszabo.com/SZL/csutortok.html>, ahol néhány beszélgetés teljes jegyzetanyaga is olvasható. *Csütörtöki beszélgetések* címen a Hamvas-összkiadás *Sarepta* c. kötetének új kiadásában (Medio Kiadó, 2018, 24-110.) kizárólag Hamvas gépelt hozzászólásai szerepelnek. A szemináriumi előadásokról Kotányi Attila és Kunszt György által készített feljegyzések viszont megjelentek: Szabó Lajos *Szemináriumi előadásai I.*, Typotex, 1997; a teljes előadásanyag folytatással, kevésbé gondosan szerkesztve in *TÉT*, 159-478.

¹⁷ Gershom Scholem, *Die jüdische Mystik in ihrer Hauptströmungen*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M, 1967, 142. Abulafia a találó képét más irányban aknázza ki.

igazán érzékeny, rangtudat és alázat egységében élő-érző-gondolkodó embernek azonban súlyos teher, ha folyamatosan vagy túlnyomóan csak olyan beszélgetésekben vesz részt, amelyekben ő az erősebb. „Tükröt tartani mennynek és pokolnak”, fogalmaz az egyik ilyen beszélgetésben, de egy ilyen beszélgetés szituációban csak a tisztán átvilágított daimóni erők jelenhetnek meg. Márpedig nem fojthatja el azokat a daimóni erőket, amelyek benne örvénylenek, szüksége van rá, hogy a még át nem világított indulati masszákat is tagolt formába kényszerítse. Így szabadul meg a daimóni sorsszerűen fenyegető szorításától. De ez még nem azonos az átvilágításukkal. Szüksége van rá, és ez már nyelvi mozdulat akkor is, ha nem szóban nyilvánul meg. Az indulat művészi kifejezése például az indulatszóval, a sírással, ordítással stb. szemben kifejezi azt is, sőt, annak értékét is, ami okozza. Ezt nevezem a nyelvi differenciának¹⁸. A művészi forma egyszerre megy közel az örvényhez és teremt távolságot tőle.

Csak ennek a belső szükségletnek a megértése után következhet a kérdés, hogy az adott művészi forma milyen új utat ás ki és feszít ki művészi és spekulatív kifejezési forma között. Erről nálam értőbb szemmel beszél például Mándy Stefánia és Horváth Ágnes¹⁹. Itt egy olyan vonatkozást emelek ki, amely Szabó Lajos rajzait közvetlen – mintegy „komplementer” – kapcsolatba hozza a nyelvmatézissal. A maga eszközeivel mindkettő kvalitatív és kvantitatív erő viszonyát, harcát ragadja meg. E viszonynak – végső soron Egy és sok viszonyának – megragadása és elemzése szükségszerűen áll középpontban egy olyan kutatónál, akiben „szeizmografikus érzékenység” élt (Tábor Béla) aionfordulónk alapkérdései iránt. Jól sikerült rajzain ez a harc az expanzív és erős indulati erő és az azt feloldó sűrítetten koncentrált és letisztult vonal, kontúr dinamikájában jelenik meg. Hatalmas indulati erő – nem véletlenül áll a rajzművész Szabóhoz olyan közel Kandinszkij – és annak egyszerre végtelenül hajlékony és mégis szigorú vonalba kényszerítése (kvalitatív ritmus). A kényszerítés nem is jó szó, mert a Szabó Lajos-i vonal szabadságot sugároz: *Lélekjelenlét-képek*. Tábor Béla Szabó szeizmografikus érzékenységét „súly-érzékenységgként”, valamint „hangsúly-érzékenységgként” jellemzi. („Ezért töltene be olyan nagy szerepet nála az emfázisok”, teszi hozzá; nyilván ideérti a rajzait is.) Óriási lélekjelenlét kell egy ekkora „indulatmasszát”, annak sötét tüzét nem letagadva a súlyérzékenység szolgálatába állítani. Az indulat és expresszivitás eredendően mennyiségi fokozás iránti hajlama itt eltűnik, a vonalban kvalitatív erővé oldódik. Gazdagság és formateremtő aszkézis egyszerre. Erő és tisztaság.

Erő, de nem kvantitatív erő, nem az indulat empirikus szintű megdolgozása. Nem is pusztán formális redukciós mozdulatról van szó. A telítetten esztétikai mozdulat egyben etikai is. Nem az indulat „eltörléséről”, de nem is eszközként való használatáról van szó, hiszen „a nyelv: logosz és indulat egymásra hatásából fakad”. De ez a nyelv csak ott születik meg, ahol gyökerében sikerül megtámadni azt a szuggesztíót, hogy „a [sötét] tűztermészet erősebb és több az Egység szelídségénél”, és a benne foglalt hatalmi igényt, amely „megveti az alázatot és édességet (szelídséget), a szeretetet és nem az Egységben akar lenni, hanem a megsokszorozódásban.”²⁰ Ha eltekintünk attól, hogy Böhme mindezt megszemélyesítve Lucifernek tulajdonítja, és a múltba vetíti, máris előttünk áll aktualitása: „Akinél a hatalom a legfőbb érték, a kvantifikált erőt választja mértékül: 'stärker und mehr als die Sanftmut der

¹⁸ Surányi László, *Zene és szenvedés – a nyelvi differencia*. Kalligram, 2014. május, 65-68.

¹⁹ Horváth Ágnes, *Lélekjelenlét-képek*, és uő, *Un penseur peintre et un peintre penseur, Lajos Szabó et Lajos Vajda* http://lajoszabó.com/SZL/Penseur_peintre.pdf. Mándy Stefánia, *Szabó Lajos, avagy ősi hitek avantgárdja* in EIKÓN, *A képi Szabó Lajos spekulatív grafikái* (kétnyelvű) Budapest, 1997, és Düsseldorf, 1998. Fontos a kötetben megjelent többi írás is: Tábor Béla, *Jelmelet és spekulatív grafika*, Kotányi Attila, *Az írott ikon: emlékeztető eredeti természetünkre (Szabó Lajos Zen-projekciói)*, Kunszt Györgynek az 1980-as FMK-kiállítás megnyitóján elhangzott beszéde, Huszár Magda *Villám és szívárvány* c. írása. Lásd még Kotányi Attila megrendítő megnyitóját az 1995-ös pannonhalmi kiállításon. Szabó – egyelőre kiadatlan – esztétikai jegyzeteiből bő válogatást ad Mándy Stefánia, *Mértéktan és szívárványtanítás (Az esztétikum Szabó Lajos prizmatikájában)*, in *Életünk*, 1989/ 9-10. 893-921. Mind elérhető itt: <http://lajoszabó.com/SZL/indexSZL.html>

²⁰ „Weil Lucifer meinete, die Feuers-Natur wäre stärker und mehr als die Sanftmut der Einheit, verachtete er die Demut und Süßigkeit (Sanftmut) als die Liebe und wollte nicht in der Einheit sein sondern in der Vervielfältigung.” *A Betrachtung göttlicher Offenbarung* c. töredékből idézi Hans Grunsky, *Jacob Böhme*, Fr. Fromanns Verlag Stuttgart, 1956, 241.

Einheit',” fogalmaz Tábor Béla Böhme-jegyzeteiben.²¹ Szabó egyszerre szigorú, metsző élű és hajlékony vonalában tisztán az ellenmozdulat, a tűz kvalifikáló ereje – az Egy tüze és osztóereje²² – látható, láthatatlan titoktartalma pedig az Egység szelídsége, gyengédsége, amely a mennyiségít minőségivé alakító akarati mozdulat, és az azt magában rejtő, magába ölelő koncentrált nyugalom, a „tápláló csend” (etikai és esztétikai mozdulat) találkozásából születik.

Kandinszkij, az akarati mozdulatot hangsúlyozva a szellemet „felfelé, előre törekvő mozgásként” írja le. Szabó Lajos ebbe a Kandinszkijnál is fontos, de a megfogalmazásában explicit módon nem szereplő értékmozzanatot és alázatot is belefogalmazza: „felfelé és előre törő rangrelativitás”.

De van egy ellentétes erő is az emberben, amely azt sugallja, hogy ez a törekvés hiábavaló, reménytelen. Az ember végességbe van zárva, amire ez a mozgás törekedne, az elérhetetlen. A haszid geri Jichák szerint ez Ézsau hangja, és figyelmeztet, hogy jól figyelj, ki kérdezi benned az ősöknek a teremtő kezdettel való kapcsolatra irányuló három kérdését: „kié vagy, hova tartasz, és ki előtt felelsz”, nehogy Ézsau kérdezze, akiből a levertség árad, „fáradt”²³, („úgy is halni megyek”, Gen, 25,31., ezért adja el „egy tál lencséért” az elsőszülötti jogát – kezdet-közelségét!). Freud e hang forrását *halálösztönként* azonosította, amely az életet motiváló és fokozó feszültségek kioltására, a tárgyá, szervetlenné válásra irányul, de okát nem kutatta. Nietzsche Zarathusztrája viszont a „nehézkedés szellemében” látja az okát. A teremtő igenre neheztelő szellemben.²⁴ Tábor Béla „daimónnak”, „létsugorító” mozdulatnak nevezi. És ha a léttágító és a létsugorító erők között *egyensúly* alakul ki, akkor a daimón már „nyert”, a kettő harca önmagában forgó örvénnyé alakítja a mozgást. „Spirális, labirintus, örvény, amely a személyiség végtelen teréből az *egyénség* szűkülő terébe vezet”. (*Logosz és daimón, Szél*, 193.) Így lesz „a daimón: a válasz zártsága”. (*Logosz és szenvedés, kézirat.*) Ezért: „aki a teremtést egy napra hagyja el, azt a teremtés két napra hagyja el”. De ez csak visszája annak, amit Tábor Béla a *létezés pozitív aszimmetriájának* nevez (s amit épp az elhagyása fordít visszájára): „'A jó ideája' Platónnál (a legfelsőbb idea, minden lét és tudás forrása) ugyanazt az evidencia-élményt fejezi ki, mint Baadernál az, hogy 'a szomjúság a víz létezésének bizonyítéka', és mint az anselmusi istenbizonyíték vagy Augustinusnál az abszolút hazugság lehetetlensége. Őstörténetileg: a teremtő aszimmetria, a pozitív

²¹ És hozzáteszi: „ha az igazság mellé áll, azt is azért teszi, mert azt hiszi, hogy 'erősebb', nyers, kvantifikáló értelemben. Eliot: 'To do the right thing for the wrong reason.' ” Akik félnek az egységes értékelés követelményétől, azért félnek, mert maguk csak ilyen érvet ismernek az igazság mellett.

²² Szabó Lajos megfogalmazása szerint „a mennyiség az a minőség, amely porózusan, semmivel van tagolva; a létfolytonosság semmivel való strukturálása.” (TL2) De a mennyiség csak alapanyaga a kutató matematikusnak, még ha maga által létrehozott alapanyaga is. A matematika ott több mennyiségtannál, tehát ennek az empirikus alapanyagának az empirikus megoldozásánál, ahol nem csupán „valamivel”, vagy – a még mindig semmivel porózusan tagolt – „mindennel”, hanem az Eggyel, az Egy osztóerejével tagolja, s formálja így újjá a matematikai empiriát. A nyelvmatézis ezt a tagoló erőt elemzi és emeli ki a matematikai kutatásból – amely tehát ellentétes erők harca –, és vezeti vissza oda, ahonnan ered: az igazságkutató nyelvbe. Szabó Lajos rajzművészetében „a 'gondolkodás' racionalitásfeleslege” csapódik ki „matematikai emócionálizmusként”, írja Tábor Béla előbb idézett jegyzete folytatásában. Az Egy osztóereje „csapódik ki” az emocionálisan telített rajzokban. Ha a két erő harca a matematikában a fény közegében zajlik, sokszor a tűztelen fényében, s fut ezért a semmibe, akkor az indulatban a harc a tűz közegében zajlik, sokszor a fénytelen tűz közegében, s fut ezért a pusztán mennyiségi fokozás semmijébe.

²³ Martin Buber, *Haszid történetek II.*, ford. Rác Péter, Budapest, Atlantisz, 1995, 374.

²⁴ S. Freud, *A halálösztön és az életösztönök*, ford. Kovács Vilma, Budapest, Múzsák, 1991. Freud a világháborúnak betegeire gyakorolt nyomasztó lelki hatása mögött fedezi fel a lélekben ezt, a talán a világháborút is kiváltó, a libidóval ellentétes vágyat. Tábor Béla is „a tárgyá válás, a tárgyba hullás, tárgyi létbe olvadás vágyáról” beszél, ezt azonban nem csak lelki jelenségnek, hanem „minden minimalizmus végső tartalmának” tartja, s nem valami végső adottságnak. Épp ellenkezőleg: félelem a létezés egyetlen, végső csodájától, a személyes létezés csodájától. Az érzékenységtől. Létfrigiditásnak nevezi, ami kiszárítja a lét-erőst, a létsomjat. Negatív, traumatizált viszony a csodához, a csodálkózáshoz, az érzékenység felgyulladásában rejlő tremendumhoz. „Félelem a szubjektivitástól, amely a személyi létnek a tárgyi létől való elhatárolására kötelez – a tárgyá válás, a tárgyba hullás, tárgyi létbe olvadás vágya, amely minden minimalizmus végső tartalma.” NJ 70.05.31/1

teremtő erő túlsúlya a negatív ellenálló erővel szemben.”²⁵ Ez az, amiből mindig igényeinknek megfelelő erőt meríthetünk, ha nem felejtjük el, hogy „a lét túlsúlya a semmivel szemben” nem valami késztermék, a *teremtő erő* túlsúlyáról van szó. De *nem* a kvantifikált erő értelmében vett túlsúlyról. Ezért van, hogy mint Tábor Béla egy beszélgetésünkben felvetette, ha kísérletileg egy paradox képpel a logosz erejét (átvilágító és megnyitó erejét – az Egy fényét és tűzét) egy számegyenes pozitív oldalán, a daimónt (az elsötétítő, elzáró erőt) a negatív oldalon ábrázolnánk, akkor a -10 erősségű daimón legyőzéséhez nem elég a +10 erősségű logoszerő, szükséges hozzá a +11 erősségű. Értelemszerűen azért is, hogy ne érezzünk készletet (a +1-et) *kvantifikált* erőként félreérteni és használni.²⁶ Az „igényeinknek megfelelő” mértéke itt is: erő és tisztaság egysége. És kiürült művészet az, folytathatjuk a képet (vállalva a fogalmazásban rejlő cirkulust), amelyekben nincs erő a +11-es erősségű logoszerő mozgósításához, hanem megelégszik azzal, hogy egy kisebb, mondjuk -9-es erejű, ezen a fokon már legyőzött negatív erő újra meg újra „legyőzésére” használja a -10 erejű daimónnal megkötött +10-es erőt. Nincs ereje az improduktív vált egyensúly felbontásához. (Példák: az új kört nyitni nem tudó, önmagukat utánzó-ismétlő alkotók hosszú sora; a technikai kérdések túlsúlya.)

Ilyenkor esünk abba a csapdába, hogy a magasabbnak csak a pusztá, tulajdonságok nélküli létezését ismerjük el (*TÉT*, 322.). Mert a szellem, az ember karakterisztikuma a létezésben, „előre és felfelé törő rangrelativitás”, és ez magában foglalja az alázat mozzanatát. Nem tudok felfelé törni, ha nem táplálkozom a magasabból. „A nyugalom, az erővel táplálkozás az a talaj, amiből kiindulva az erőfeszítés lehetséges.” Ám ha az alázat nem foglalja magában az előre és felfelé törő erőfeszítést – ami a leírt egyensúlyi helyzet tehetetlenségéből következik –, akkor előáll a leírt csapdahelyzet. Mi az oka, hogy megszakad a felfelé törekvés folytonossága, mi a bénultság oka? Az egyensúly megbontása a rá épülő létforma megbontását is jelenti, „cselekvő bontó aktivitást”. Ez *kockázatos*, az „eredmény” nincs a kezemben, amikor elindulok. Viszont egy hozzám nőtt, belém szervesült létformát kell felbontanom. Szétválasztani az ellentétes erőket, amelyek e létforma mélyén rejtőzve összenőttek és egymásba folynak, és „csomókat” képeztek, ellentétüket láthatóvá tenni. Ez az ellentét mindkét oldalát mozgósítja. Megkeresni a saját formámat, amely teret nyit, ahol ezt a harcot megvívhatom. Ugyanakkor ez a harc teremti a tér erővonal-struktúráját. Ez a művészi forma értelme. A +11-es erősségű logoszerő mozgósítása a szubjektív mozzanat. Nevezhetjük hitnek is. S ezért „a radikalizmus titka a minden előfeltevést felfejtő [s minden egyensúlyi helyzetet felbontó SL] szubjektív szándék. A szubjektivitás centrumba helyezése.” *TÉT*, 167.)

Látszólag a művészetben is egyensúlyban vannak a logoszerők és a daimón-erők. Ahol *közvetlenül* látszik az egyik túlereje, ott már az esetek döntő többségében valami művészetalattiról van szó, a mennyiségi erő győzelméről.²⁷ De a művészi egyensúly dinamikus egyensúly. A művészet akkor művészet (és éppen ez a szerepe a létezésben és a létezés megismerésében), ha a nagyobb dimenzióknak nemcsak a pusztá létezését ismeri el, hanem a *valóságát* jeleníti meg. Ami lehetetlen az ellenállás valóságának megjelenítése nélkül. És ez döntő lépés az egyensúly megbontásához, ahhoz a küzdelemhez, amelyről beszéltem. „Az alsó és felső romboló(!) erők szétválasztása” Tábor Béla szerint minden művészi alkotás feltétele. „Tükröt tartani mennynek és pokolnak”.

Amikor Szabó Lajos megmutatta neki első rajzait, Tábor Béla így értékelte azokat: „Vagy egy új írásperiódusod bevezető szakaszáról van szó, vagy a képre vonatkozó nézeteimet kell átértékelnem”. „Az utóbbi következett be”, mondta 1966-ban, Szabónál Düsseldorfban tett látogatásakor az akkor már elismert rajzművésznek, de „jobban örültem volna az elsőnek”. „Tudod, hogy nem volt más

²⁵ Tábor Béla, *Teremtő aszimmetria*, kézirat.

²⁶ De ne is féljünk a kvantifikált erőttől: +12-t akarni mozgósítani a -10 legyőzésére már – talán csak rejtett, feltáratlan? – bizalmatlanság az Eggyel szemben! Belső tehetetlenség, amely önkéntelenül is „többre tartja az erő tűztermészetét az Egység szelídségénél”.

²⁷ Mindennek annyiban van saját léte, amennyiben Egyre irányul, tehát amilyen értelemben Egy és nem nagy (mennyiségi értelemben). Amennyiben nagy, annyiban elveszti saját létét. A kozmosz is nagy, de nem nagysága miatt szép, ellenkezőleg: a nagysága ellensúlyozásához (mintegy láthatatlanná tevéséhez) van szüksége a Szépségre, mondja Plótinusz *A számokról* (VI,6, [34]) c. írása elején.

választásom”, felelte Szabó Lajos (nyilván utalva a korábban említett körülményeire), akinek az új írás-periódus már nem adatott meg. A folytatás ránk vár. Szabó Lajos: „Az ellentmondást nem végleg akarjuk kiküszöbölni, hanem annak a konkrét problémának a szempontjából, amely előttünk van. Ez annyit jelent, hogy a következő generációk munkáját előkészíthetjük ugyan, de helyettük nem élhetünk.”